

ARTYKUŁ PRZEGLĄDOWY

Maria Antonina Kluza

Uniwersytet Stefana Kardynała Wyszyńskiego w Warszawie

Prawo naturalne a prawo stanowione pozytywne - pomiędzy wartością a normą

Wpłynęło: 20.08.2024 r.; recenzowano: 22.08.2024 i 24.08.2024 r.; zatwierdzono do publikacji: 9.09.2024 r.

Streszczenie: W przeszłości prawo było kształtowane w oparciu o moralność i nierozzerwalnie z nią związane. Prawo w rozumieniu tworzenia norm i przepisów rozstrzygało się w odniesieniu do kategorii dobra człowieka. Wskazuje się również, że ocena życia społecznego dokonywana jest na gruncie etyki społecznej, rozumianej jako porządek norm społecznych, zaś etyka społeczna jest ogółem żądania moralnego zachowania, jakie społeczeństwo stawia swoim członkom¹. Aktualnie, zarysowuje się tendencja do rozdzielania prawa i moralności czyli niejako odrywania norm prawa od wartości uznawanych za podstawę moralności. Dyskusje o relacji prawa naturalnego do prawa stanowionego przez państwo dotyczą zasadniczego rozstrzygnięcia czyli ustalania związku prawa z moralnością. Zależności między prawem a moralnością wciąż budzą kontrowersje. Problematyka ta jest szczególnie istotna w obecnych czasach. Działalność prawna nie stanowi bowiem sfery moralnie neutralnej, a jego stanowienie i stosowanie są zależne od dominujących w danym społeczeństwie poglądów i postaw etycznych. Tematyka ta jest podejmowana przez wielu myślicieli na gruncie teorii i filozofii prawa. Artykuł jest kolejną próbą wykazania różnic pomiędzy prawem naturalnym a prawem stanowionym pozytywnym oraz rozstrzygnięcia, które z tych praw może dominować we współczesnym, postępowym społeczeństwie.

Słowa klucze: prawo, wartość, norma, prawo naturalne, prawo stanowione (pozytywne)

1. Wprowadzenie

Rozważania dotyczące różnicy pomiędzy prawem naturalnym a prawem stanowionym pozytywnym należy rozpocząć od zdefiniowania samego prawa. Odpowiedź na pytanie, co to jest prawo, nie jest jasna i jednoznaczna. Na przestrzeni dziejów nie wypracowano bowiem wspólnej i spójnej koncepcji czym jest prawo. Prawo jest wytworem ludzkim i jako takie nie ma jednej, powszechnej definicji. Mimo obiegowych opinii, że żyjemy w państwie prawa i każdego dnia obowiązuje nas wszystkich prawo, brakuje precyzyjnej i klarownej jego definicji. Prawo jest określone i jasne, gdy rozumie się je najprościej – tak, jak rozumieją je prawnicy - jako to coś, co obowiązuje, co jest określone i określające, a tym samym to, co jest jednoznaczne².

¹ Por.: A. Kość, *Relacja prawa i moralności we współczesnej filozofii prawa*, Roczniki Nauk Prawnych, T.11, z. 1, s. 25.

² Por.: P. Kaczorowski, *Aktualność prawa naturalnego we współczesnej debacie niemieckiej*, wykład wygłoszony 9 maja 2024 r. w Warszawie w ramach cyklu seminariów poświęconych tematyce prawa naturalnego, organizowanych przez Fundację „Polska Wielki Projekt”, <https://www.youtube.com/watch?v=hmv2eMjcD3Y> [dostęp: 05.08.2024].

2. Ewolucja prawa

Włodzimierz Łączkowski uważa, że świat prawa jest rozległy, a jego granice mało ostre, dlatego tym bardziej stają się one niewyraźne, im dalej ustawodawca państwowy odchodzi od prawdy i za pomocą sztucznego, konwencjonalnego języka zaczyna tworzyć nowe pojęcia i nowe wartości³. W przeszłości prawo było kształtowane w oparciu o moralność i nierozdzielnie z nią związane. Prawo w rozumieniu tworzenia norm i przepisów odnosiło się do kategorii dobra człowieka. Aktualnie, zarysowuje się tendencja rozdzielania nauk prawnych i nauk moralnych czyli niejako odrywania norm prawa od wiary w Boga i od objawionych przykazań boskich, uznawanych niegdyś za podstawę moralności. Dyskusje o relacji prawa naturalnego do prawa stanowionego przez państwo dotyczą zatem zasadniczego rozstrzygnięcia czyli związku prawa z moralnością⁴.

Regulacje między prawem a moralnością zawsze budziły kontrowersje. Do okresu oświecenia w prawodawstwie dominowały koncepcje prawnonaturalistyczne, które tworzyły wiodący nurt dyskusji o sprawach politycznych i prawnych, na które składały się rozmaite i nierzadko odmienne koncepcje. Doktryny prawa naturalnego przez kilkanaście stuleci stanowiły większość teorii odnoszących się do prawa, polityki i społeczeństwa, a wielu autorów posługiwało się pojęciem prawa natury bądź prawa naturalnego w celu wyjaśnienia założeń swych poglądów. W XVII i XVIII w. klasyczna koncepcja prawa naturalnego podlegała coraz bardziej radykalnemu przekształceniu. Z filozoficznego punktu widzenia jej wersja przednowożytna, reprezentowana m.in. przez Arystotelesa, Cyncerona, Augustyna z Hippony i Tomasza z Akwinu, opierała się na założeniu, zgodnie z którym źródłem i uzasadnieniem prawa naturalnego (jak również warunkiem jego uniwersalnego obowiązywania) był tak czy inaczej rozumiany byt absolutny w postaci Boga. W połowie XVII w. zaczęły się jednak pojawiać nowe interpretacje *lex naturalis* kwestionujące, osłabiające, a wreszcie porzucające założenie o jego metafizycznym, boskim uzasadnieniu, a zarazem przecinające dotychczasowy związek prawa z teologią⁵. Powstanie w XIX wieku pozytywizmu prawniczego, a następnie normatywizmu i innych doktryn prawnych i politycznych (psychologizmu, realizmu czy funkcjonalizmu) zakończyło, jak się wydaje erę dominacji teorii prawa naturalnego w idei prawnej. W XIX w. wyznaczono prawu podstawowy materialny warunek polegający na

³ W. Łączkowski, *Prawo naturalne a prawo stanowione – uwagi prawnika*, w: *Ethos*. R. 12, nr 1/2 - 45/46 (1999), s. 173.

⁴ W. Łączkowski, *Prawo naturalne a prawo... op. cit.* s. 182.

⁵ M. Wendland, *Prawo naturalne w ramach radykalnego oświecenia*, *Archiwum Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej* 2020/4, s. 91.

zabezpieczaniu wolności jednostki. Współcześnie prawo traktowane jest z kolei jako narzędzie do osiągania określonych celów społeczno-gospodarczych, a także stanowi instrument „inżynierii społecznej”, zmierzającej do przewartościowania dotychczasowego wzorca kulturowego o rodowodzie judeochrześcijańskim. W podejściu do samego prawa tkwi zatem zasadnicza różnica między XIX-wieczną a współczesną koncepcją państwa prawa⁶. Nie można jednak mówić o zmarginalizowaniu czy unicestwieniu tego kierunku, który współcześnie odegrał istotną rolę w rozwoju w XX wieku katolickiej nauki społecznej pod wpływem neotomizmu. Ożywienie tradycji prawnonaturalnej w drugiej połowie XX wieku zainicjował Johna Finnis, najważniejszy przedstawiciel współczesnej teorii prawa natury. Zgodnie z teorią Finnisa, prawo natury nie jest (jak w tomizmie) systemem norm, będących wzorcem dla prawa pozytywnego, lecz pewnymi wymogami stawianymi prawu pozytywnemu przez rozum praktyczny i wynikającymi z pewnej koncepcji natury ludzkiej⁷. Po II wojnie światowej, wobec zbrodni systemów totalitarnych, można było zaobserwować odradzenie się koncepcji prawa naturalnego i wzrost zainteresowania tą problematyką. Podstawę powrotu do idei prawa naturalnego stanowiły bez wątpienia zbrodnie ludobójstwa i przypadki łamania praw człowieka dokonywane w obliczu obowiązującego prawa stanowionego. Dlatego powrócono do stosowania konstrukcji prawnonaturalnych, opartych na systemie wartości i respektowaniu prawa człowieka do życia, godności ludzkiej i sprawiedliwości, niezależnie od władzy politycznej. Można przyjąć, że debata o relacji w tej materii trwa od najdawniejszych dziejów ludzkości. Ostateczne rozstrzygnięcie wciąż jednak pozostaje w sferze założeń i oczekiwań.

3. Prawo naturalne i prawo stanowione – analogie i różnice

Aby wykazać różnice między prawem naturalnym (prawem niepisany) i prawem stanowionym pozytywnym, trzeba wykorzystać definicje z założenia różnicujące te pojęcia. Według Artura F. Utza, punktem wyjścia rozróżnienia pomiędzy prawem pozytywnym i prawem naturalnym musi być taka definicja prawa, którą będzie można zastosować do obu koncepcji prawa. Prawo – w odróżnieniu od zbioru norm moralnych – możemy zdefiniować jako normę społeczną możliwą do przeforsowania przy użyciu przymusu. Ale musimy wyraźnie podkreślić, że pojęcie „przymus” powinno tutaj obowiązywać tylko w takiej formie, jak to pojęcie może być używane zarówno w pozytywistycznej, jak i w prawnonaturalnej teorii

⁶ A. Dziadzio, *Koncepcja państwa prawa w XIX wieku - idea i rzeczywistość*, Czasopismo Prawno-Historyczne, Tom LVII, 2005, z. 1, s. 178.

⁷ J. Finnis, *Prawo naturalne i uprawnienia naturalne*, Dom wydawniczy ABC, Warszawa, 2021, s. 24-25.

prawa⁸. Zgodnie z definicją Jacquesa Maritaina, prawo naturalne człowieka jest prawem moralnym, ponieważ człowiek przestrzega je lub narusza w sposób nie przymuszony, bez konieczności, i ponieważ ludzkie postępowanie należy do szczególnego, uprzywilejowanego porządku, nieredukowalnego do ogólnego porządku kosmosu, który zmierza do ostatecznego celu, nadrzędnego w stosunku do immanentnego wspólnego dobra wszechświata⁹.

Można zatem przyjąć, że prawo naturalne (*lex naturalis*) jest zbiorem norm, często niepisanych, które obowiązują całe społeczeństwo i władzę państwową bez względu na to, czy są one przez władzę ustanawiane i uznawane, czy też nie. Prawo naturalne oparte jest na koncepcji natury ludzkiej¹⁰. Nie można zatem go zniszczyć albo zabrać człowiekowi. W stosunku do prawa stanowionego powinno ono być nadrzędne bo jest nierozzerwalnie związane z pojęciami godności człowieka, powszechnego dobra i sprawiedliwości społecznej, a nie dążenia władzy do zaspokojenia własnych doraźnych interesów. Prawo naturalne wydaje się być bardziej stabilne i trwałe od prawa stanowionego, bo odnosi się do norm uniwersalnych i niezmiennych zasad postępowania w zbiorowości.

Odmiernym od naturalnego jest prawo stanowione (*ius civile*), będące zbiorem norm, które zostały ustanowione przez organy państwowe, ustawodawcze, uwzględniając normy ogólne przyjęte w danym społeczeństwie. Państwo gwarantuje przestrzeganie tego typu prawa za pomocą przymusu. Według Zygmunta Osieckiego, prawo stanowione, zwane prawem pozytywnym jest ustanawiane przez człowieka dla uregulowania szczegółowego postępowania w coraz bardziej skomplikowanej strukturze społecznej¹¹. Koncepcja prawa stanowionego, pozytywnego zakłada, że samoistnym źródłem prawa są wyłącznie te normy, które są zawarte w tekstach prawnych. Przywołana wcześniej definicja Artura F. Utza trafnie charakteryzuje prawo stanowione. Autor ten wskazuje ponadto, że w ogólnym sensie w definicji prawa – jako zgodnie z przymusem możliwej do przeforsowania normie społecznej – zawarta jest każda norma prawna, czy chodzi tutaj o prawo skodyfikowane przez państwo, czy o prawo zwyczajowe, czy o imperatywne normy prawne, tj. nakazy czy zakazy, czy o zagwarantowanie, jak to jest w przypadku praw podmiotowych¹².

⁸ A.F. Utz, *Prawo naturalne jako pojęcie zbiorcze niepozytywistycznych teorii prawa*, w: Roczniki Nauk Prawnych, Tom XX, Nr 1 – 2010, s. 64.

⁹ J. Maritain, *Człowiek i państwo*, Znak, Kraków 1993.

¹⁰ Por.: A. Szadok-Bratuń, M. Bratuń, *Z rodowodu klasycznego prawa naturalnego*, Studia Prawa Publicznego, 2019, nr 3 (27), s. 24.

¹¹ Z. Osiecki, *Prawo naturalne i prawo stanowione*, w: Warszawskie Studia Pastoralne UKSW, Rok IX 2014 Nr 4 (25), s. 129.

¹² A.F. Utz, *Prawo naturalne jako...*op. cit., s.64.

W prawie stanowionym wszystko jest zatem określone leksykalnie, zaś zasady państwa są spisane w przepisach prawnych i nie ma podstaw do odwoływania się do norm moralnych i oceny prawa z punktu widzenia moralnego. Interesująca dla oceny wartości prawa stanowionego jest koncepcja Thomasa Hobbes'a, zgodnie z którą prawo stanowione nadaje prawu naturalnemu charakter norm zabezpieczonych przymusem państwowym, a dzięki temu prawo naturalne staje się „rzeczywistym prawem”, a nie tylko nakazem moralnym¹³. Przyjęcie takiego założenia doprowadziło Hobbesa do wniosku, że prawo naturalne i prawo stanowione „zawierają się wzajemnie i są równe w całej swej rozciągłości”. Jednak prawo stanowione w zasadzie pozostaje nadrzędne wobec prawa naturalnego, gdyż to państwo nadaje przez swoją siłę prawu naturalnemu moc obowiązującą, bez której nie mogłoby ono istnieć.

4. Podsumowanie

Wzajemną zależność i synergię prawa naturalnego i prawa stanowionego trafnie oddaje filozoficznoprawna formuła Gustawa Radbrucha, która wręcz nakazuje nieprzestrzeganie prawa stanowionego pozytywnego, jeśli narusza ono podstawowe normy moralne. Autor ten w dziele „Pięć minut filozofii prawa” wskazał, że: istnieją takie zasady prawne, które silniejsze są od każdego przepisu prawnego i w konsekwencji ustawa, która jest z nimi sprzeczna, pozbawiona jest mocy obowiązującej. Zasady te określa się jako prawo natury lub prawo rozumu. Z pewnością niektóre z nich otoczone są wątpliwościami, ale z drugiej strony przez wieki wypracowano ich tak trwały stan i skodyfikowano w Deklaracjach Praw człowieka i Obywatela w oparciu o tak powszechne porozumienie, że w odniesieniu do niektórych z nich tylko z trudem można zachować sceptycyzm.¹⁴

Podsumowując, przeprowadzona analiza wykazała, że zakresy obu tych praw nie zawsze są zbieżne. Prawo naturalne może wydawać się bardziej stabilne i trwałe od prawa stanowionego, ponieważ odnosi się do norm uniwersalnych i niezmiennych zasad postępowania. Prawo stanowione określa, że zasady państwa są spisane w przepisach prawnych i nie ma podstaw do odwoływania się do norm moralnych i oceny prawa z punktu widzenia moralnego. Oba rodzaje praw nie są ze sobą sprzeczne, chociaż nie w każdym zakresie są tożsame. Zależność między nimi, a zwłaszcza zagadnienie „wiązań” w sumieniu przez prawo pozytywne, dobrze ukazuje Mieczysław Albert Krąpiec w książce „Prawo naturalne”¹⁵.

¹³ T. Hobbes, *Lewiatan czyli materia, forma i władza państwa kościelnego i świeckiego*, przeł. Cz. Znamierowski, Warszawa 1954, s. 152.

¹⁴ G. Radbruch, *Pięć minut filozofii prawa*, *Colloquia Communia* 1988–1989, 6(41)-1(42), (przeł. J. Zajadło).

¹⁵ M. A. Krąpiec, *Człowiek i prawo naturalne*, Wyd. KUL, Lublin 1993, s. 223-228.

Wydaje się, że prawo naturalne i prawo stanowione pozytywne winny pozostawać w równowadze i być stosowane jako równorzędne, aby systemem wartości i systemem norm prawnych stanowionych przez państwo wzajemnie się uzupełniały, a nie wykluczały.

NATURAL LAW AND POSITIVE STATUTORY LAW – BETWEEN VALUE AND NORM

Abstract : In history, law was shaped based on morality and was inextricably linked to morality. Law, in the sense of creating norms and regulations, was decided in relation to the category of human good. Currently, there is a tendency to separate law and morality, to separate legal norms from values considered to be the basis of morality. The discussion on the relationship of natural law to state-made law concerns the relationship of law with morality. Regulations between law and morality are controversial. This article is an attempt to demonstrate the differences between natural law and positive statutory law and to decide which of these laws may dominate in a modern, progressive society.

Keywords: law, value, norm, natural law, statutory law, positive law

Bibliografia:

1. A. Dziadzio, *Koncepcja państwa prawa w XIX wieku - idea i rzeczywistość*, Czasopismo Prawno-Historyczne, T. LVII, 2005, z. 1, s. 178.
2. J. Finnis, *Prawo naturalne i uprawnienia naturalne*, Dom wydawniczy ABC, Warszawa, 2021, s. 24-25.
3. Hobbes T., *Lewiatan czyli materia, forma i władza państwa kościelnego i świeckiego*, przeł. Cz. Znamierowski, Warszawa 1954, s. 152 i in.
4. Kaczorowski P., *Aktualność prawa naturalnego we współczesnej debacie niemieckiej*, wykład wygłoszony 9 maja 2024 r. w Warszawie w ramach cyklu seminariów poświęconych tematyce prawa naturalnego organizowanych przez Fundację „Polska Wielki Projekt”,
<https://www.youtube.com/watch?v=hmv2eMjcD3Y> [dostęp: 05.06.2024].
5. Kość A., *Relacja prawa i moralności we współczesnej filozofii prawa*, Roczniki Nauk Prawnych, T.11, z. 1, s. 25.
6. Krąpiec M. A., *Człowiek i prawo naturalne*, Wyd. KUL, Lublin 1993, s. 223-228.
7. Łączkowski W., *Prawo naturalne a prawo stanowione – uwagi prawnika*, w: Ethos. R. 12, nr 1/2 - 45/46 (1999), s. 173 i 182.
8. Maciejewski M., *Doktrynalne ujęcia relacji prawo naturalne – prawo stanowione od starożytności do czasów oświecenia*, Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa 2015; 8 (2), s. 107–132.
9. Maritain J., *Człowiek i państwo*, Znak, Kraków 1993.
10. Osiecki Z., *Prawo naturalne i prawo stanowione*, w: Warszawskie Studia Pastoralne UKSW, Rok IX 2014 Nr 4 (25).
11. Radbruch G., *Pięć minut filozofii prawa*, Colloquia Communia 1988–1989, 6(41) - 1(42), (przeł. J. Zajadło).
12. Por.: A. Szadok-Bratuń, M. Bratuń, *Z rodowodu klasycznego prawa naturalnego*, Studia Prawa Publicznego, 2019, nr 3 (27), s. 24.
13. Utz A.F., *Prawo naturalne jako pojęcie zbiorcze niepozytywistycznych teorii prawa*, w: Roczniki Nauk Prawnych, t. XX, numer 1 – 2010, s. 63-64.
14. Wendland M., *Prawo naturalne w ramach radykalnego oświecenia*, Archiwum Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej 2020/4, s. 91.